

Тема 9. Символічний інтеракціонізм. Г. Блумер

Символічний інтеракціонізм (англ. Symbolic interactionism) — теоретико-методологічний напрям у західній соціології та соціальній психології, що зосереджується на осмисленні та аналізі соціальних взаємодій, переважно в їх символічному значенні.

Символічний інтеракціонізм розвинувся в 20-х роках ХХ ст. у Чиказькій соціологічній школі. Засновником цього напрямку більшістю дослідників вважається **Д. Г. Мід**, хоча біля його витоків стояв також **Ч. Г. Кулі**, а саме поняття впровадив у 1937 р. один з учнів Д. Г. Міда **Герберт Блумер**, який в подальшому став провідним представником другого покоління цього напрямку. Концепція Ч. Г. Кулі

Чарльз Гортон Кулі (1864–1929) — американський соціолог, засновник концепції **«дзеркального Я»** та теорії малих груп, вважається також одним із засновників символічного інтеракціонізму.

Природу людини вчений розуміє як єдність певного набору «безформних імпульсів і здібностей», переданих за допомогою механізмів спадковості, і соціальної природи, яка виробляється у взаємодії в первинних групах.

Саму ж концепцію «дзеркального Я» він запровадив до наукового обігу у 1912 р. Вона ґрунтується на уявленні про соціальну реальність як процес взаємодії між індивідами. **Особистість**, згідно з Ч. Г. Кулі, — сукупність психічних реакцій людини на думку про нього оточуючих людей. Особливо важливу роль такі реакції відіграють в ранньому розвитку дитини, коли саме через сприйняття інших людей формуються її ідеї й уявлення про саму себе, що виливаються потім у стабільну концепцію власної особистості. Розуміння людиною себе самої — процес, а не фіксований стан, воно завжди розвивається в процесі взаємодії з іншими, думка яких про людину постійно змінюється. Людина не є пасивним приймачем, навпаки, вона активно маніпулює рішеннями інших, вибираючи, яких слід дотримуватися, а яких ні; оцінює ролі партнерів. Не вся одержувана від інших інформація впливає на людину, адже вона схильна приймати тільки ті ракурси, які підтверджують її власне уявлення про себе, і опиратися всім іншим.

«Дзеркальне Я» (англ. looking-glass self) — це суспільство, яке служить своєрідним дзеркалом. У такому дзеркалі ми можемо бачити реакції інших людей на нашу власну поведінку. Наше уявлення про самих себе бере витoki саме в такій рефлексії.

Таким чином, "дзеркальне Я" складається з трьох елементів:

- 1) як мене сприймають інші;
- 2) як вони реагують на те, що бачать;
- 3) як я відповідаю на реакцію інших людей.

Теорія «дзеркального Я» та концепція первинних груп були сприйняті соціальною психологією та мікросоціологією. Понятійний апарат, уявлення про роль комунікації в суспільному житті, які складали предметну область наукової діяльності Ч. Г. Кулі, вплинули на погляди Дж. Г. Міда та інших представників символічного інтеракціонізму.

Концепція Д. Г. Міда

Основні погляди американського соціолога, професора філософії Чиказького університету Джорджа Герберта Міда (1863–1931) викладені в книзі «Дух, самість і суспільство» (вийшла після смерті вченого у 1934 р.) Відправною точкою його концепції був пріоритет соціального над індивідуальним. Головний об'єкт наукових інтересів — вивчення

соціальних дій — вчинків, які набувають певного сенсу лише в суспільстві, пов'язані з виконання соціальних ролей.

Як стверджує Д. Г. Мід, мова дозволяє нам стати самосвідомими істотами — усвідомити нашу власну індивідуальність, а ключову роль у цьому процесі відіграє символ — річ, котра підмінює собою щось інше (певний предмет). Ми навчилися думати про об'єкт у символічний спосіб. Символічна думка звільняє нас від обмеження нашого життя тими речами, які ми бачимо, чуємо або відчуваємо фактично.

Щоб взаємодіяти, люди повинні інтерпретувати значення й наміри інших. Це здійснюється за допомогою процесу, який Д. Г. Мід визначив як **«прийняття ролі»**. Процес прийняття ролі передбачає, що індивід через уявлення ставить себе на місце людини, з якою здійснюється спілкування. Через прийняття ролі індивіди розвивають **«самість»** (англ. «Self») — здатність людей уявляти себе об'єктами своєї власної думки, що забезпечує перетворення зовнішнього соціального контролю на самоконтроль.

Д. Г. Мід розрізняє два аспекти формування самості:

Я (англ. I) — це те, що я думаю про інших і про себе, це мій внутрішній світ.

Мені (англ. Me) — це те, що, на мою думку, про мене думають інші, це моя зовнішня соціальна оболонка, як я її собі уявляю.

Індивід, вважає американський вчений, розвиває самосвідомість у момент, коли він бачить себе так, як його бачать інші. На відміну від нижчих тварин, люди живуть у надзвичайно символізованому світі. Це стосується й людського самоусвідомлення (тварини його не мають). Кожна людина — самосвідома істота, оскільки вона вчиться «дивитися на себе» збоку, бачити себе такою, якою бачать її інші. Коли дитина починає вживати слово «я» для позначення об'єкта (самого чи самої себе), який інші називають «ти», він (вона) демонструє початок самоусвідомлення. Самість не є вродженою, її походження є цілком соціальним.

Мід виділив три **етапи формування "дзеркального Я"** у дитячому періоді життя людини:

1. Імітація, коли діти, маючи дуже обмежений досвід, копіюють поведінку дорослих, не розуміючи його.

2. Гра, коли діти навчаються мові і іншим символам, усвідомлюють поведінку як освоєння певних ігрових ролей: лікаря, пожежного, вчителі, розбійника. Перехід від однієї ролі до іншої розвиває в дітей здатність додавати своїм думкам і вчинкам такий зміст, який додають їм інші.

3. Колективна гра, коли діти учаться усвідомлювати чекання не однієї людини, а групи, багатьох людей. Проходження правил колективних ігор (футбол, бейсбол, баскетбол) готує дітей до засвоєння правил поведінки в суспільстві, виражених в соціальних нормах, законі. На даному етапі набувається почуття соціальної ідентичності.

1. Друге покоління символічного інтеракціонізму. Концепція Г. Блумера

До другого покоління, яке почалося у 30-х роках ХХ ст. належав, зокрема, Герберт Блумер (1900–1987) — учень Д. Г. Міда, який був представником Чиказької школи. Згодом він викладав соціологію у Чиказькому університеті (1925–1952), потім — у Каліфорнійському (з 1952 р.), де також розвивав основи символічного інтеракціонізму.

Г. Блумер всіляко розробляв та пропагував наукові погляди Д. Г. Міда. В найбільш чіткій і короткій формі основні моменти теорії символічного інтеракціонізму викладені в його праці «Символічний інтеракціонізм: перспективи і метод» (1969).

Згідно його вчення:

- люди діють швидше на основі значень, які вони надають предметам і подіям, ніж просто реагують на зовнішні стимули, такі як соціальні сили, або внутрішні стимули - потреби організму. Словом, характер поведінки людей, перш за все, обумовлений конкретними значеннями, які вони надають один одному в процесі комунікації;

- значення є не стільки фіксованими, сформульованими заздалегідь, скільки створюються, розвиваються та змінюються в інтеракційних ситуаціях. Учасники інтеракції не впливають автоматично встановленим нормам само як і сформованим ролям. Усвідомлено чи ні, цим постулатом керуються іміджмейкери, прагнучи зробити з політичних діячів своєрідних символів сильних особистостей, борців за демократію, справедливість, патріотів, тим самим змінюючи їх колишнє значення.;

- значення є результатом інтерпретацій, які були здійснені в інтеракційних контекстах. Беручи роль іншого, учасники процесу інтерпретують значення і наміри інших. Так, значення, які визначають дію, впливають з контексту інтеракції: у більшості ситуацій, в яких люди спілкуються один з одним, вони вже заздалегідь мають уявлення, як себе вести і як будуть діяти інші.

Символічна інтеракція визначається Г. Блумером як дія на основі значень, що отримуються в інтерпретаціях. Людина живе в світі значень, а не стимулів. Вона діє, а не реагує. По суті, зміна систем сталих (прийнятих) значень означає зміну світу, в якому ми знаходимося.

Соціальна взаємодія — це взаємний (обопільний) процес; наше ставлення до людей, наші вчинки обумовлюють і ставлення інших людей до нас, що у свою чергу впливає на нашу реакцію і ставлення до них. Для розуміння процесу соціальної взаємодії ми повинні враховувати і поведінку людей, і те, як інші люди ставляться до нас.

У самій взаємодії можна виділити два рівні:

несимволічна взаємодія (об'єднує все живе)

символічна (притаманна лише людині).

Як і Мід, він виділяє два рівня взаємодії - несимволічні і символічний. Відмінності між ними Блумер бачить перш за все в тому, що несимволічна взаємодія характерно для живої природи, тоді як символічна, яке визначається наявністю комунікації між учасниками інтеракції за допомогою використання символів, притаманне тільки людському суспільству.

При цьому суть феномена символічної взаємодії обумовлено символічною природою мови як основного фактора людської інтеракції. У процесі спілкування мова породжує однакову реакцію різних людей на мовні конструкції. У той же час будь-яке слово (як символ) має приватним значенням, яке виникло в результаті взаємодії і договору між людьми

про це значення. Спираючись на прагматизм, Блумер виходить з того, що значення об'єкта визначається не властивими йому властивостями, а його роллю в поведінці

Блумер приділяв увагу *колективній поведінці людей*. Основу колективної поведінки складають спільні значення, очікування, які розділяються певною групою індивідів. Проте часто можна спостерігати і спонтанну колективну поведінку, таку як мітингові пристрасті, паніка тощо. Ця поведінка виникає в умовах порушення сталих значень, звичних форм існування. За Блумером *об'єкт* — це перш за все те, що він означає в очікуванні і реальній соціальній взаємодії, а щоб зрозуміти життя групи, потрібно ідентифікувати світ її об'єктів в термінах значень цієї групи. Тобто можна сказати, що «матерія» суб'єктивних змістів соціальної дії досить змінна.

Блумер виділяє **2 форми колективної поведінки:**

Елементарна — така колективна поведінка, яка не перебуває під впливом будь-яких правил (приклади: збуджений натовп, біржова паніка, стан військової істерії, обстановку соціальної напруженості).

Організована форма — звичаї, умовності, організація, соціальні інститути та інші

Соціолог виділяє і детально характеризує через їх поведінку **чотири типи елементарних колективних груп**: діючий натовп, експресивний натовп, масу і громадськість.

Під *діючим натовпом* Блумер розуміє спонтанно що створюється групу, яка живе миттєвим теперішнім, яка не володіє соціальною організацією, розподілом праці, структурою встановлених ролей, визнаним лідерством, загальними значеннями. Такий натовп соціолог називає «некультурною» і «неморальною» групою. У ній індивід втрачає самоконтроль і звичайне критичне сприйняття, демонструє нездатність аналізувати та інтерпретувати дії інших, перш ніж відгукуватися і реагувати на них. У цих умовах індивід виявляється легко схильною до навіювання з боку його оточення.

Розуміючи певну небезпеку для суспільства діючого натовпу, Блумер приводить власні рекомендації протиборства з ним. Він пише: «Щоб запобігти утворенню збіговиська чи розсіяти його, необхідно переорієнтувати увагу таким чином, щоб воно не було колективно зосереджено на якомусь одному об'єкті. Такий теоретичний принцип, що лежить в основі контролю над натовпами. Коли увагу членів натовпу направлено на різні об'єкти, вони утворюють певний агрегат індивідів, а не натовп, об'єднану тісним контактом. Так, способами, за допомогою яких можна розсіяти натовп, є: звернення людей в стан паніки, збудження в них інтересу до інших об'єктів, залучення їх до дискусії або аргументованого спору

Фундаментальна відмінність *експресивного натовпу* від діючого полягає в тому, що перший не виробляє конкретної мети і не бере участі в побудові певного плану дій. Він являє собою розрядку внутрішньої напруги в поведінці. Найтиповішим в такій ситуації стає зовнішнє вираження порушених почуттів, тому колективна поведінка може приймати форми сміху, плачу, крику, стрибків і танців.

Говорячи про *масу*, соціолог називає такі її відмінні риси:

- а) саме різне суспільне становище її учасників (за професійними ознаками, культурному рівню і матеріального добробуту);
- б) анонімність індивідів;
- в) відсутність взаємодії та обміну переживаннями у членів маси;

г) пухка організація і нездатність діяти з тими узгодженістю і єдністю, які відрізняють натовп.

Маса складається з якогось конгломерату відокремлених, ізольованих індивідів, поведінка яких - масова поведінка - не визначається жодним встановленим правилом і є спонтанною; самобутньою і елементарною. При розгляді масової поведінки Блумер приділяє увагу характеристиці масової реклами. У ній заклик повинен бути адресований анонімним індивідам, кожен з яких діє на підставі власного вибору. Покупці являють собою якусь різнорідну групу, що включає представників різних верств суспільства; проте в якості членів маси споживачів реклами та покупців вони є однорідними і по суті однаковими.

Ще одна колективна група, яку розглядає Блумер в ході аналізу елементарної колективної поведінки, - *громадськість*.

Як зазначає соціолог, вона не існує як усталена група і виникає не в результаті задуму як природний відгук на певну ситуацію і проблему; це, аморфна група, розмір і склад членів якої змінюються разом з проблемою. Громадськість відрізняють розбіжності і дискусії щодо того, що і як слід робити. Усередині її виникають суперечки і конфлікти. Саме ця обставина істотно відрізняє громадськість від натовпу, учасників якої характеризують взаємна підтримка і одностайність.

Блумер в якості суб'єктів колективної поведінки розглядає не тільки спонтанні колективні групи, але і фіксовані форми соціальної поведінки, серед яких він виділяє *загальні, специфічні і експресивні соціальні рухи*.

До *загальних соціальних Рухів* він відносить робоче, молодіжне, жіноче і рух за мир. В основі цих рухів - послідовні і всеосяжні зміни людських цінностей, зміни, які соціолог називає культурними течіями. Вони символізують загальні зрушення в мисленні людей. У числі основних цінностей, що визначають загальні соціальні рухи, можна назвати здоров'я, вільну освіту, емансипація жінок, розширення права голосу, посилення увагу до дітей і зростаючий престиж науки.

Серед *специфічних соціальних рухів* Блумер виділяє в першу чергу реформістські і революційні. Вони мають чітко визначені цілі, організацію, структуру, відданих і вірних членів, визначені статусними позиціями індивідів. Поряд із загальними моментами кожне з рухів відрізняється від іншого за цілою низкою характеристик: спрямованості, функцій, характеру, тактиці і т.д.

Що стосується *експресивних соціальних рухів* (до них Блумер відносить, в першу чергу релігійні рухи і моду і детально їх розглядає в такій якості), то вони характеризуються відсутністю прагнення змінити інститути соціального ладу або їх реальний характер. Головний сенс цих рухів - розрядка в будь-якому вигляді експресивного соціальної поведінки, яке може робити глибокий вплив на індивідуальності людей і характер соціального ладу.

2. Чиказька та Айовська школи

Прихильники символічного інтеракціонізму, які були послідовниками Д. Г. Міда, представляють дві соціологічні школи: Чиказьку та Айовську.

Чиказька школа зосереджується на дослідженні здійснення взаємодії та процесі інтерпретації, *школа університету Айови* намагається формалізувати дослідження і їх

результати, розробляє вимірювальні процедури і шкали оцінок, припускаючи, що людське «я» є стабільним і відносно незмінним.

Перша найбільш ортодоксально відображає мідівські соціально-психологічні традиції, а друга, в свою чергу, намагалась окремі мідівські концепції дещо модифікувати в дусі неопозитивізму.

Прихильники першої, вивчаючи взаємодії, роблять акцент на процесуальній його стороні, представники іншої - на стабільних символічних структурах.

Перша - це так звана Чиказька школа на чолі з найвідомішим учнем Дж. Міда **Г. Блумером**. Дана школа найбільш ортодоксально продовжує соціально-психологічні традиції Міда. Їй протистоїть інша - Айовського школа символічного інтеракціонізму на чолі з **М. Куном**, професором університету штату Айова, де він викладав з 1946 по 1963 рік. Дана школа намагається окремі концепції Міда дещо модифікувати в дусі неопозитивізму [15].

Основні відмінності між цими школами проходять по методологічним питанням, перш за все по проблемам визначення понять та відношення до різних методів соціально-психологічного дослідження. Ці школи зовсім не взаємодіють між собою, хоча їх прибічники і відносять себе до одного напрямку соціології.

Чиказьку школу, **зокрема Г. Блумер**, не турбує невизначеність більшості використовуваних в її концепціях понять, а також неможливість перевірити емпіричним шляхом правильність Мідівських висновків. В принципі Г. Блумер виступає проти операціональних визначень, проти застосування в соціальній психології таких методів дослідження, як тести, шкалювання, експеримент і т.п. Це обґрунтовується тим, що соціально-психологічні характеристики особистості, на думку представників Чиказької школи, неможливо і нема чого висловлювати в математичних величинах, так як особистість випробуваного завдяки впливу імпульсивного Я, а також інтеракції з іншими людьми перебуває в процесі постійної зміни. Тому для виявлення соціально-психологічних феноменів і характеристик особистості придатні лише приємні в гуманітарних науках описові методи, які виявляють лише найбільш загальні характеристики і тенденції. До таких методів відносять вивчення документів, різного виду спостереження, інтерв'ю і т. П

М. Кун як представник Айовського школи ставить своїм завданням довести окремі теоретичні положення Дж. Міда емпіричним шляхом. Заради цього він вводить операціональні визначення і йде навіть на певну модернізацію і зміна деяких Мідівських теоретичних концепцій.

Методологічні відмінності між школами Г. Блумер та М. Куна особливо виразно проявляються в їх трактуванні структури особистості і детермінованості її поведінки, а також у переважанні акцентів на моментах процесу у Блумера і структури у Куна.

Г. Блумер слідом за Дж. Мидом вважає, що особистість перебуває в безперервному процесі зміни, суть якого становить неповторне і безперервна взаємодія між імпульсивним Я і рефлексивним Я, постійний діалог особистості з собою, а також інтерпретація і оцінювання обстановки і поведінки інших людей. На думку Блумера, наявність імпульсивного Я припускає індивіда, активно протистоїть світу, а не покинутого в світ, вимагає впливу, а не просто реагування, змушує індивіда не просто усвідомлювати свої вчинки, а й конструювати власну поведінку [Blumer, 1966]. Соціальні установки особистості, що виникають в процесі інтеракції, не носять стабільного характеру саме завдяки вищевказаним процесам. Отже,

неможливо однозначно виділити чинники, що детермінують поведінку особистості, тому поведінка особистості можна якось пояснити, але неможливо передбачити.

М. Кун, хоча і стверджує, що «індивід не є пасивним істотою, автоматично реагує на об'єкт відповідно до того значенням, яке йому надає група» [Hikman, Kuhn, 1956, p. 26], але в своїх концепціях і дослідженнях він, по суті, ігнорує вплив імпульсивного Я на поведінку особистості. Кун відомий як автор «теорії самооцінки особистості» («self theory»), в якій ця модифікація мідовської концепції проявляється особливо явно. Кун і його прихильники *розглядають особистість* як структуру соціальних установок, сформованих на основі інтерналізованих ролей, і надають їм вирішальне значення в детермінації поведінки особистості.

Різниця в методологічних принципах Чиказької і Айовського шкіл знаходить своє відображення і в їхніх *підходах до рольової поведінки*. Для Блумера і інших представників Чиказької школи рольова поведінка, для позначення якого ними часто використовується термін «роблення ролі» («role-making»), являє собою пошуковий, динамічний, творчий процес. Таке розуміння рольової поведінки логічно впливає з їх концепції особистості як активного і творчого істоти, яке «конструює» свої дії в залежності від того, як вони ухвалюють, інтерпретує навколишнє.

На противагу Чиказької школі Кун, як зазначалося вище, надає вирішальне значення рольовим факторам. Представники Айовського школи воліють говорити не про «укладення ролі», а про «виконання», «програвання» ролі або про «прийняття ролі», фактично виключаючи спонтанний, творчий елемент з поведінки особистості. М. Кун стверджує, що індивід «формує свої плани поведінки відповідно до виконуваними ролями і займаними статусами в групах, з якими він себе ідентифікує, т. Е в його референтних групах.